

УДК 347.91/.95

ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ НЕ БРАЛИ УЧАСТІ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ

Даниляк Ю.В., здобувач
кафедри охорони інтелектуальної власності,
цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців
для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена визначенню підстав та порядку судового захисту прав осіб, які не брали участі в цивільній справі. Зроблено висновок, що процесуальні засоби захисту прав та інтересів осіб, які не брали участі в справі, є різними в залежності від наявності ймовірного порушення права на момент звернення до суду. З метою здійснення справедливого судочинства є важливим не обмежувати надання права на звернення до суду виключно особам, які визначені в резолютивній частині рішення суду.

Ключові слова: особи, які не брали участь у справі, право на судовий захист, апеляційне провадження.

Статья посвящена определению оснований и порядка судебной защиты прав лиц, которые не участвовали в гражданском деле. Сделан вывод, что процессуальные средства защиты прав и интересов лиц, которые не участвовали в деле, применяются в зависимости от наличия вероятного нарушения права на момент обращения в суд. С целью осуществления справедливого судопроизводства важно не ограничивать предоставление права на обращение в суд исключительно лицам, которые определены в резолютивной части решения суда.

Ключевые слова: лица, которые не участвовали в деле, право на судебную защиту, апелляционное производство.

Danilyak U.V. CAUSE AND PROCEDURE FOR THE JUDICIAL PROTECTION OF PERSONS WHO HAVE NOT PARTICIPATED IN A CIVIL CASE

The article deals with analysis of cause and procedure for the judicial protection of persons who have not participated in a civil case. It is concluded that the procedural protections of the rights and interests of persons who were not involved in the case, apply depending on the presence of probable violation of the right at the time of going to court. In order of fair justice, it is important not to limit the granting of the right to appeal to the Court only those that are defined in the resolution part of decision.

Key words: persons who have not participated in a civil case, right to legal defense, appeal proceedings.

Постановка проблеми. За умови правильного та своєчасного розгляду справи досягається мета цивільного судочинства із захисту порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів. У разі недотримання судом під час вирішення спору норм матеріального та процесуального права рішення є незаконним і необґрунтованим, у зв'язку із чим порушуються права та інтереси суб'єктів, до яких насамперед належать сторони як суб'єкти спірних матеріальних правовідносин, спір між якими й був предметом судового розгляду. При цьому рішення суду може мати певні правові наслідки також для осіб, які не були залучені до участі в справі.

Відповідно до ч. 4 ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі в справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленням судовим рішенням порушуються їхні права, свободи чи інтереси. Відповідне положення щодо захисту прав зазначених осіб у ч. 9 ст. 6 ЦПК України визначено по-іншому: йде мова про осіб, щодо яких суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки. Щодо осіб, які мають право на апеляційне оскарження, визначено, що особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі в справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити

в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково (ст. 292 ЦПК України). Аналогічне право надається зазначеним особам і щодо касаційного оскарження судових рішень (ст. 324 ЦПК України). Зазначені положення законодавства неоднозначно застосовуються в судовій практиці, у наукових дослідженнях відсутнє визначення співвідношення зазначених підстав захисту осіб, не залучених до участі в справі.

Метою статті є визначення підстав та порядку захисту прав осіб, які не брали участі в справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки чи судовим рішенням порушуються їхні права, свободи чи інтереси.

На теоретичному та практичному рівнях судовий захист прав осіб, які не брали участі в справі, досліджували Д.С. Флексор, О.В. Баранова, О.В. Іванова, І.А. Приходько, Т.А. Савельєва, проте єдиних позицій щодо підстав судового захисту цих осіб не було сформульовано, що зумовлює відповідні складності в правозастосовній практиці, тягне різне застосування судами норм процесуального права.

У зв'язку з неоднозначним визначенням процесуального положення зазначених осіб найбільш проблемними під час перегляду судових рішень є підстави скасування рішення суду, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки. Відповідно до раніше діючої редакції ст. 311 ЦПК України рішення суду

підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо суд вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участі в справі (у редакції Закону України № 2453-VI від 7 липня 2010 р.) [1]. Згідно з чинною редакцією ЦПК України чітких підстав для скасування такого рішення не визначено.

Окремого поняття для визначення цієї групи осіб у науці вироблено не було. Загалом особи, які не брали участі в справі, є дійсними чи ймовірними учасниками спірного матеріального правовідношення, спір щодо якого вирішується чи вже вирішено судом, а також без участі в процесі яких стає складним або неможливим правильне вирішення справи. Зважаючи на закріплене в законі формулювання «особи, які не брали участі в справі» та те, що їх склад, характер і ступінь порушення прав рішенням суду не визначений, необхідно встановити, чи мається на увазі відсутність у них під час первісного розгляду справи процесуального статусу, а також встановлення якою була їх неучасть у процесі (фактична чи юридична). У цьому зв'язку слід виходити з основних понять, які характеризують цих осіб та вживаються в процесуальній літературі: особи, які не брали участі в справі, та особи, які не залучені до участі в справі. Неучасть у судовому засіданні з будь-яких причин за умови, що відповідна особа була залучена судом як особа, яка бере участь у справі, є фактичною. При цьому така неучасть може мати місце як через неявку за власним бажанням, так і у зв'язку з неповідомленням або неналежним повідомленням про час і місце розгляду справи. Очевидно, що за цих обставин такі особи можуть захищати свої права в загальному порядку. У свою чергу, юридична неучасть передбачає ситуацію, коли особа взагалі не була залучена до процесу під час вирішення справи як особа, яка бере участь у справі, однак за характером спірного правовідношення мала на це право чи повинна була бути залученою. Особи, які не брали участі в справі, і особи, які не залучені до участі в справі, є одні й ті ж особи, якщо враховувати юридичний характер їх неучасті. Особи, які не брали участі в справі, – це ті, які протиставляються особам, які беруть участь у справі: суб'єкти, які повинні бути залученими як особи, які беруть участь у справі, однак у зв'язку із судовою помилкою цього не відбулось. Склад осіб, які беруть участь у справі, визначено в ст. 26 ЦПК України: сторони, треті особи, їх представники, заявники та заінтересовані особи (у справах окремого та наказного провадження), органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. У наведеному переліку залишаються сторони, треті особи, заявники та заінтересовані особи. Якщо хтось із них не був залучений до участі в справі, то вирішено питання про їх права чи обов'язки або порушено їх права. Проте відповідно до чинного законодавства в залежності від цих підстав порядок судового захисту прав зазначених осіб є різним.

Цивільне процесуальне законодавство визначає такі процесуальні засоби захисту прав незалучених до участі в справу осіб: оскар-

ження ухваленого рішення; порушення нового процесу шляхом пред'явлення позову; оспорювання в іншому процесі встановлених судом фактів і правовідносин.

Захист своїх прав та інтересів шляхом пред'явлення позову можуть використовувати особи, які мають право на позов: особи, які не були залучені в справу як співпозивачі, співвідповідачі чи треті особи, які пред'являють самостійні вимоги на предмет спору. Наприклад, незалучення в справу третьою особою на стороні відповідача означає, що третя особа не зможе захистити свій інтерес подачею позову, оскільки в неї немає самостійних вимог. Водночас незалучення третіх осіб, які пред'являють самостійні вимоги на предмет спору, співпозивачів чи співвідповідачів (у тому числі за можливості пред'явлення зустрічного позову), дає цим особам підстави пред'явити вимоги у звичайному порядку та таким чином захистити свої права й інтереси. Однак рішення за таким спором може суперечити рішенням за справою, у якій ця особа не була залучена, що означатиме юридичну необхідність скасування одного з них.

Для осіб, які не наділені правом оскарження рішення в апеляційному порядку чи пред'явлення позову та які не брали участі в справі, є можливість оспорювання в іншому процесі встановлених судом фактів і правовідносин. Таким порядком можуть скористатися всі особи, які вважають, що в розглянутій справі вони повинні були брати участь як будь-хто з осіб, які беруть участь у справі. Наприклад, третя особа, яка могла бути залученою на стороні відповідача за первісним позовом, під час вирішення справи за регресним позовом (де вже сама виступає як відповідач) заявляє про недопустимість використання встановлених у рішеннях за первісним позовом фактів і правовідносин як преюдиціальних. Оскільки обов'язковість рішень суду поширюється тільки на сторін та третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору [2, с. 8], та їх правонаступників, то особи, які не залучені до участі в справі, можуть в новому процесі оспорювати встановлені факти та правовідносини. У такому разі суд зобов'язаний усі факти та правовідносини встановлювати заново. Такі положення не суперечать вимогам ч. 3 ст. 61 ЦПК України, оскільки особа, щодо якої встановлено ці обставини рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказується під час розгляду інших справ, що не позбавляє відповідних осіб права їх оспорювати та надавати в підтвердження своїх вимог докази. Такий спосіб захисту також не може вважатися достатньо ефективним, тому що можуть набрати законної сили два протилежних по суті рішення суду, у результаті чого заінтересованим особам доведеться оскаржувати одне з рішень (чи обидва) в апеляційному порядку.

Якщо в резолютивній частині рішення суду не вказані права та обов'язки осіб, які не брали участі в справі, то це рішення не можна вважати таким, що має юридичне значення для зазначених осіб, чим загалом і оперують

суди, застосовуючи відповідні норми права [3], оскільки не можна вважати таке рішення таким, що юридично порушує права та законні інтереси осіб, які не брали участі в справі, чи вирішує питання про їх права та обов'язки, тому що рішення поширюється тільки на осіб, які брали участь у справі. У цьому аспекті слід погодитися з тими вченими, які вважають, що таке судове рішення не може порушувати права й законні інтереси осіб, які не брали участі в справі. Однак таке рішення фактично вирішує питання, які можуть вплинути на права та обов'язки таких осіб [4, с. 165].

Ще Д.С. Флексор зазначав, що, визнаючи юридичну необов'язковість судового рішення для третіх осіб (маються на увазі осіб, які не брали участі в справі, чиї права порушені судовим рішенням), необхідно визнати можливість фактичного порушення їх прав рішенням за чужою справою. Інакше кажучи, необов'язковість судового рішення для таких осіб у цьому й полягає, що такі особи, не зважаючи на існування рішення, яке не має для них юридичної сили, можуть вимагати відновлення своїх фактично порушених прав [5, с. 56].

Позитивною стороною оскарження рішення є можливість особи, якщо рішенням вирішено питання про її права та обов'язки, вплинути на подальшу долю цього рішення. Проте необхідно також мати на увазі, що скарги будуть подаватися не тільки зазначеними особами, але й тими, хто помилково вважає, що його права порушені, а також особами, які зловживають своїм правом на апеляційне оскарження. Таким чином, особа, яка подає скаргу, лише ймовірно є особою, питання про права якої вирішено. Якщо скарга вказаної особи була єдиною, а ця особа не визнана апеляційним судом суб'єктом, питання про права якої вирішено ухваленим рішенням, результатом стане затримка в набранні рішенням законної сили, що є шляхом до можливих зловживань. Є.С. Смагіна вважає, що суди апеляційної інстанції повинні розглядати скарги осіб, які безпідставно вважають свої права та інтереси порушеними судовим рішенням, а інтереси осіб, чиї права дійсно порушені, на її думку, достатньо захищені нормами права, які передбачають звернення до суду у звичайному порядку та в порядку касаційного оскарження [6, с. 19]. Відповідні положення можуть попередити можливі зловживання правом на оскарження рішення, проте суперечить вимогам принципу забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень (ст. 13 ЦПК України).

Під час вирішення судом апеляційної чи касаційної інстанції питання щодо прав та інтересів особи, яка не брала участі в справі, мова йде насамперед про належні такій особі суб'єктивні матеріальні права та охоронювані законом інтереси. Р.Є. Гукасян зазначає, що інтерес не входить до змісту права, оскільки не є правовою категорією. Суб'єктивне право гарантує створення необхідних соціальних (правових) умов для задоволення інтересів уповноваженої особи. Таким чином, суб'єктивне право слугує охороні інтересу, воно являє собою специфічну форму реалізації інтересу. У свою чергу інтерес, охоронюваний

суб'єктивним правом, є охоронюваним законом інтересом [7, с. 22–24]. Поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в ч. 1 ст. 4 ЦПК України та інших законах України в логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», розуміється як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного та прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції та законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [8].

Особи, які не брали участі в справі, як і будь-які інші особи, звертаються до суду за захистом своїх матеріальних прав, свобод й охоронюваних законом інтересів. Водночас як і під час звернення до суду першої інстанції, так і під час подачі скарги про перегляд судових рішень особами, які не брали участі в справі, порушення чи вирішення питання щодо їх прав, свобод та інтересів існує лише ймовірно. Точно відповісти на питання про наявність порушення прав та інтересів осіб на стадії їх звернення до суду першої або апеляційної інстанції неможливо. Відповідно до абз. 6 п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» особи, які не брали участі в справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право подати до суду апеляційної інстанції всі наявні в них докази на підтвердження порушення їх прав. Остаточні відповідні порушення можна з'ясувати тільки після розгляду справи та дослідження всіх необхідних доказів [9]. Особи, які не брали участі в справі, відповідно до ч. 9 ст. 6 ЦПК України, мають право отримувати в суді, який ухвалив рішення, усну або письмову інформацію про результати розгляду відповідної справи, знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії документів, долучених до справи, одержувати копії рішень й ухвал, а під час розгляду справи в касаційній інстанції вони набувають прав осіб, які беруть участь у справі, зокрема, мають право брати участь у розгляді справи з урахуванням положень ч. 1 ст. 333 ЦПК України, заявляти клопотання тощо [10]. Факт порушення прав та інтересів чи вирішення питання про права та обов'язки відповідних осіб можна вважати встановленим тільки після ухвалення рішення в справі та набрання ним законної сили.

У юридичній літературі простежуються відмінності в підходах до питання про порядок судового захисту осіб досліджуваної категорії. Наприклад, А.І. Макаров підтверджує, що апеляційні (касаційні) скарги в судах загальної юрисдикції подавали й особи, які не брали участі в справі, якщо їх права та законні інтереси порушені [11, с. 46]. Г.О. Жилін вважає, що в цій ситуації надання різних процесуальних засобів захисту більшою мірою гарантує права та законні інтереси осіб, помилково не

залучених у першій інстанції до участі в судочинстві [12]. Е.А. Борисова, навпаки, вважає, що введення такої норми викликає низку питань теоретичного й практичного характеру, а також зазначає, що проблеми виникнуть із визначенням суб'єктивних меж законної сили судового рішення та з відновленням строку на оскарження. Це відбудеться з тієї причини, що про порушення своїх прав особи, які не брали участі в справі, як правило, дізнаються після набрання рішенням законної сили [13, с. 159]. Своєрідною є позиція із цього питання в М.А. Алієскерова, який підтримує право оскарження за незалученими до участі в справі особами, щодо яких було ухвалено рішення, а це не завжди збігається з колом осіб, чий права порушуються судовим рішенням [14, с. 12–13]. Дійсно, така підстава судового захисту незалучених до участі в справі осіб, як порушення їх прав є вужчою порівняно з «вирішенням питання про їх права». Насамперед це стосується прав осіб, права яких прямо не визначені в резолютивній частині рішення суду. Подібна ситуація завжди розглядалася як серйозне процесуальне порушення та безумовна підстава для скасування рішення [9].

Висновки. Аналіз чинного законодавства дозволяє визначити, що процесуальні засоби захисту прав та інтересів осіб, які не брали участі в справі, є різними в залежності від наявності ймовірного порушення права на момент звернення до суду. Особи, які не брали участі в справі, чий права та законні інтереси порушуються ухваленим рішенням, характеризуються тим, що вони не залучалися судом у процес і, відповідно, не брали участі в ньому як особи, які беруть участь у справі; ухвалені судом рішення порушує їх права й законні інтереси; характер і ступінь порушення прав і законних інтересів цих осіб не має значення. Особи, які не брали участі в справі, питання про права та обов'язки яких вирішено під час ухвалення рішення, характеризуються тим, що вони також не залучалися судом у процес; рішенням суду можуть порушуватися або і не порушуватися їхні права й законні інтереси; суд безпосередньо приймає рішення про їх права чи обов'язки. У будь-яких випадках ці положення обумовлюють те, що в резолютивній частині рішення суду повинно бути безпосередньо визначено питання про права відповідних осіб. Слід наголосити, що з метою здійснення справедливого судочинства важливо не обмежувати надання права на звернення до суду виключно цим особам, оскільки значно обмежуються гарантії права на судовий захист осіб, права та інтереси яких фактично порушені ухваленим рішенням, проте юридично не визначені в рішенні суду.

Ефективність захисту прав осіб, не залучених до участі в справі, вимагає розробки порядку у вигляді самостійного процесуального інституту чи відповідних змін існуючих способів судового захисту прав та інтересів осіб досліджуваної категорії, більш докладного дослідження механізмів захисту прав осіб, які не брали участі в справі, що закріплені в цивільному процесуальному законодавстві України та зарубіжному процесуальному законодавстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
2. Гаврік Р.О. Законна сила судових рішень у цивільних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Р.О. Гаврік. – К. : 2011. – 20 с.
3. Узагальнення судової практики розгляду цивільних справ в апеляційному порядку апеляційним судом Кіровоградської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kra.court.gov.ua/sud1190/150/1559>.
4. Борисова Е.А. Проверка судебных актов по гражданским делам / Е.А. Борисова. – М. : Городец, 2006. – 304 с.
5. Флексор Д.С. Отмена решений по просьбе третьих лиц, не участвовавших в деле: опыт историко-догматического исследования / Д.С. Флексор. – СПб. : Типо-лит. М.Я. Минкова, 1894. – 214 с.
6. Смагина Е.С. Теоретические аспекты апелляционного производства по обжалованию решений и определенных мировых судей в российском гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Е.С. Смагина. – Саратов, 2005. – 27 с.
7. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве / Р.Е. Гукасян // Избранные труды по гражданскому процессу. – М. : Проспект, 2008. – С. 12–344.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04/card6#Public>.
9. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08>.
10. Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 червня 2012 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-012>.
11. Макаров А.И. Отсутствие предмета спора – основание прекращения производства по делу/ А.И. Макаров // Российская юстиция. 2004. – № 2. – С. 44–46.
12. Жилин Г.А. Апелляция: полная и неполная / Г.А. Жилин // Юрист. – 2003. – № 21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gazeta-yurist.ru>.
13. Борисова Е.А. Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе / Е.А. Борисова. – М., 2000. – 288 с.
14. Алієскеров М.А. Проблемы кассационного производства по гражданским делам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / М.А. Алієскеров. – М., 2000. – 20 с.